

Наталія Мочернюк

КУЛЬТУРА АНТИЧНОСТІ В РЕЦЕПЦІЇ СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО

У статті досліджено форми рецепції античності у творчості Святослава Гординського. Матеріалом для аналізу стала поезія автора, його переклади, стаття «Поворот до Горація» та віршознавча праця «Український вірш: Поетика». Зазначено, що актуалізація античної культури у творчості Гординського зумовлена його тяжінням до неокласицизму. Зокрема, проаналізовані окремі топоекфразиси, архітектурно-скульптурний екфразис. Поетичні екфразиси відображають спектр культурних інтересів автора, акцентують естетико-філософські проблеми.

Ключові слова: антична культура, рецепція, поезія, переклад, екфразис, Святослав Гординський.

Творчість Святослава Гординського (1906–1993) є плідним матеріалом для дослідження в аспекті інтертекстуальності, тому варто відстежити творчі діалоги українського митця з різними національними культурами. У наших попередніх статтях зроблено спробу цілісно розглянути окремі з них [6]. Ця студія присвячена вивченню рецепції античності у творчості Святослава Гординського.

Античний світ увійшов у життя Гординського ще в часи навчання в Академічній гімназії у Львові, програма якої передбачала вивчення греки й латини. І хоча молодий автор іронізує над гімназійними вправліннями в латинській граматиці, на які йшла «вся енергія, що мала йти на зрозуміння духу класичних Греції і Риму», все ж саме тоді закладалися основи мовних знань та інтерес до світової літератури митця-універсаліста. Тож незважаючи на те, що «бісова латина так нам надокучила в гімназії своїми кон'югаціями, що нині треба добре себе перемагати, аби повернутись до якогось із латинських класиків» [1, 369], Гординський таки береться і за античних авторів. Підігрівали інтерес до класичної культури і подорожі до Греції та Італії, здійснені в 1934–1935 рр. «Та, здається, і грека, і латина стають живими щойно тоді, коли торкнулись нагрітих сонцем колон Акрополю чи римського Форуму. Щойно тоді починає переживати класичний світ. На самотніх розмовах з камінням і мистецтво, і література, до яких ви, маючи респект, усе ставилися якось надто розумово, стають близькі й захопливі. Тоді, повернувшись, між старими книжками вишукуєте обдерті підручники з ваших шкільних років, щоб удруге зазнати збагачення забутих Тацитом, Овідієм чи Горацієм», — зізнається автор у статті «Поворот до Горація», опублікованій у 1936 р. у часописі «Назустріч» [1, 369].

Квінт Горацій Флакк викликає у Гординського найбільший інтерес, про що свідчить і згадана стаття, і два переклади віршів Горація («До

корабля», «До римлян»). Зазначимо, що твори Горація були давно високо поціновані в Україні; на нього частіше, ніж на інших «латинців» посилалися в Києво-Могилянській академії. Вчитися майстерності в Горація закликав ще Феофан Прокопович. Твори римського автора перекладали Іван Франко та Василь Щурат, а пізніше — Микола Зеров, Адрій Содомора, Борис Тен та інші.

«Поворот до Горація» Гординського зумовлений не лише ювілейною датою — двотисячоліттям народження поета, а й дивовижною його актуальністю для сучасності Гординського. Він поважає Горація за патріотичну амбіцію, якою була рідкісна чеснота — «кермувати не так іншими, як самим собою» [1, 369]. Імпонує українському авторові в у римському поетові й досконале взаємодоповнення ліричного та розумового первнів. Особлива заслуга належить Горацієві як авторові поетичної теорії мистецтва. «Від нього до останніх часів, хоч би до „чистої поезії“ абата Бремона, — як же мало змінилось!» [1, 370], — не стримує свого захоплення літературознавець. Він перелічує чимало думок римського теоретика, які доречно згадати для сучасників, «пристосувати до нашої дійсності». Чи не найбільше схвалює Гординський Горацієву вимогливість до себе як митця, його відповідальність за слово, що й забезпечило римському класикові життя у вічності. «Справжній „монумент тривкіший від бронзи“, — завершує свій виклад літературознавець, обігруючи добре знану оду Горація «Пам'ятник» («До Мельпомени»). Отже, Гординський сприймає і приймає твори Горація, а разом з тим і всю культуру античності, як неокласик, для якого плекання поетичного слова понад усе.

Окремо слід зупинитися на перекладах митця. Ігор Качуровський вважав, що Гординський — «універсальний інтерпретатор в царині перекладу». Його «вражає не сама різномовність, а ще й — і то куди більшою мірою — різножанровість

і різностилевість перекладених ним творів» [4, 73]. І це справді так. Тож хоча перекладів з латини у творчій спадщині Гординського небагато (окрім Горація, митець брався за переклад Овідія: в журналі «Київ» за 1957 р. (№ 2–3) опубліковано його переклад «Орфей і Еврідіка»), все ж слід відзначити їх специфіку в контексті всіх перекладних творів. Відомо, що Гординський перекладав авторів з різних епох — від античності до сучасників. Цікаво, що, добираючи твори інших письменників з різних національних літератур, митець неодноразово йде власне за античною тематикою. Так, цікавий його переклад з Фрідріха Шіллера «Боги Греції», Джорджа Гордона Байрона «Прометей», Єжи Гординського «До Афродіти» тощо.

Інтенції до діалогу з античністю розкриваються й у віршах поета. Так, у примітках до «Римських ямбів» він зазначає, що збірка «Слова на каменях» написана у Римі в липні 1935 р. «*під враженням від римського класичного мистецтва і латинської поезії*» [2, 425]. Інтертекст циклу «На античні теми» увиразнює вже сама назва. Сюди увійшли вірші, написані в різні роки. Відкриває цикл вірш «Вечір», датований 1934 р., з епіграфом з Арно Гольца, що ушлявлює «Царицю Грецької землі» Афродіту. Поет зізнається, що закоханий у «найкращу з усіх богинь», яка «*навчає про розумну пристрасть всепереможного життя*» [2, 210]. Темпорально маркована назва — «Вечір» — дещо не мотивована: можливо, поет «переключає» увагу читача на важливість саме авторського часу, того, що відбувається тут і зараз, а не в сиву давнину, від якої відокремлюють тисячоліття.

Вірш «Присвята» містить низку сигналів, що відсилають до архітектури: «*Ти Артеміда чи Паллада в античному вирізьблена сні?*», «*холодна мармуровість вогонь прихований тайть*» [2, 211]. Крім того, двічі поет вказує на нерухомість цього загадкового образу: колись давно «стояла ти» і «незмінно стоїш ти». Разом з тим ліричний герой немов натякає на справжню жінку, яка має над ним «непереможну владу», а «у кожному русі, кожному слові» є «таємний слід» пристрасті. Таким чином, важливим є те, як автор інтерпретує мистецтво давнини, яким є його розуміння сенсу і функцій мистецтва взагалі. Г. Козубовська, аналізуючи поезію про мистецтво, поділяє їх авторів на дві категорії: митців з неміфологічним типом мислення, які вбачають у мистецтві лише естетичну гру, умовність, та митців міфологічного типу, для яких мистецтво є формою осягнення світу і його створення за образом та подобою творчості деміурга Бога [5, 18]. Безперечно, у випадку Святослава Гординського маємо справу з митцем другого типу. Через звернення до скульптури, яка передає красу античної богині, автор моделює світ в категоріях «пристрасть», «миль життя» і «непроминальність», «вічність». «*Vita brevis, ars longa*» — латинське прислів'я може бути спільним мотто для цих двох перших віршів циклу.

«Пандора» — третій вірш циклу. Відомо, що міф про Пандору надихав художника Рубенса, драматурга Агріколу, комедіографа Віланда, композитора Мендельсона [7, 155]. Отож віддав поетичну данину цьому міфові й Святослав Гординський. Вірш «Пандора» вражає майстерністю поета. Як віртуозний неокласик він зумів вкласти в сонетну форму міф про Пандору, причому з надзвичайною точністю. Фактично Гординський парафразує відомий міф: згадано дари Гермеса, Аполло, Афродіти, скриньку зла від Зевса, а також «чудного бога-майстра» Гефайста та Прометея, що «прочув серцем зраду».

Компонування циклу «На античні теми» свідчить про настанову поета на «різноманітність», яку у сфері духа ствердив Іван Франко. Так, катрени, написані ямбічним розміром, змінює сонет, а наступна поезія — «Дельфи» (1958) — написана неримованим вільним віршем. Дельфи — місто у південно-західній Фокіді коло підгір'я Парнасу. Тема вірша — враження автора від відвідування Дельфів — розгортається в цілу низку метафорично осмислених образів, що й надають цьому творові поетичної яскравості.

«*Парнас увінчав свою сиву голову/ лавром хмарин./ Вони ростуть, більшають, нові виринають із нівідкіля,/ стають сизі, сизосині, чорні,/ серед них безрадно вовтузиться сонце*» [2, 213], — так починає поет свої дельфійські подорожні нотатки, персоніфікуючи образи природи. Використовуючи градацію, Гординський зображує, як на Дельфи насувається гроза, що асоціативно викликає згадки про величних грецьких богів: «*Знову в смертельних обіймах/ Сп'ялися Аполло з сином Геї./ Видовище богів: громовиця,/ Урване небо омиває землю*» [2, 213]. Розвиток теми у вірші відбувається на основі своєрідного паралелізму: природа («небо вгорі, завжди те саме», скелі, безодня, баскі струмки, каміння) і руїни стародавнього міста (повалені колони, зелена бронза, брили), що говорять ліричному героєві, «пришельцеві з далекого краю», про славетне минуле Дельфів. Споглядання архітектурних руїн міста без стін викликають у ліричного «Я» думки про минулість всього земного: «*Так проминає все:/ Пишнота золоті, і мarmуру,/ І людською уявою зрізьблені боги*» [2, 214]. Таким чином своєрідний топокфразис «Дельфи» запрограмований на філософське звучання.

Останній вірш циклу має назву «Ротонда Атени в Дельтах» (1958). З приміток автора дізнаємося, що «*цей вірш — чиста фантазія, всі плоскорізьби вже давно перенесені до музеїв або розкрадені, залишилися тільки звалища мурів і кілька колон ротонди*» [2, 427]. Отож уявна архітектурна пам'ятка стає основою для самоаналізу, розгортанням роздумів про своє життя.

Прикметно, що у творчості Гординського натрапляємо й на інші архітектурні екфразиси, що відсилають читача до античності. Так, у збірку

«Буруни» увійшли вірші, що фіксують враження автора від мандрівки Грецією. Серед них вирізняється екфразис «Атени». Опис Парфенону, головного храму афінського Акрополя, передано як зорові враження «зухвалого варвара», який вперше споглядає таку красу. Кар'ятиди, різьби фризів, пощерблені колони, холодний мармур — автору вдається схопити деталі архітектурно-скульптурного ансамблю пам'ятки. Згадана «розумна тінь Перикла», під керівництвом якого побудована більшість значних споруд Акрополя впродовж золотого віку Афін. Так твориться і діалог часів — творця й завойовника-руйнівника. Екфразис допускає просторово-часові експерименти в тексті. Вживання Гординським цієї стилістичної фігури дуже часто подвоює діалог: по-перше, йдеться про іманентний для жанру міжмистецький діалог, по-друге, це суб'єктна організація вірша, яка передбачає контакт культури і людини (ліричного героя, варвара тощо).

Античний інтертекст входить і в інші вірші зі збірок різних часів. Так, збірку «Вогнем і смерчем» (1947) відкриває вірш «Тірезій» (1944). Поет на початку цього сонета подає вказівку на трагедію «Цар Едіп» Софокла. Ситуацію Едіпа автор зумів передати через сонетну форму, що презентує фрагмент розмови царя з фіванським оракулом Тірезієм, в якій сліпий віщун викликав обурення своїми жадливими пророцтвами про Едіпа. Безперечно, цей вірш, сповнений трагізму, болю і тривоги, які довелося пережити поетові та його поколінню в той час, задає тональність усієї збірки, в яку, як стверджував автор, увійшли поезії, переважно написані під час війни.

Прикметним у контексті ідейно-тематичного наповнення збірки є і другий вірш «Ліра і лук». «Що вибереши? — спитав мене Аполло, —/ Ось ліра злотострунна, осьде лук», — так Гординський розпочинає цей драматизований твір [2, 127]. Автор тяжіє до діалогу, тож чимало його віршів розбудовані як уявна розмова. Тут, як бачимо, його «співбесідником» є олімпійський бог Аполлон. Як відомо, за Аполлоном закріплено багато «функцій» у міфології: він бог музики, проводир муз, має дар насилати хвороби і виліковувати їх, провіщає майбутнє або виявляє свою волю через оракула; був також захисником пастухів та охоронцем худоби; Аполлон — будівник, засновник міст, оборонець тих, що переселяються на нові місця і в далекі колонії; пізніше його ототожнювали з Геліосом, а також шанували як божественного воїна-стріловержця [7, 35]. У переносному значенні ім'я «Аполлон» вживається, зокрема, як синонім слова «мистецтво». Тож не випадково ми натрапляємо на цього бога у творах Гординського найчастіше.

Грецькі скульптори зображували Аполлона в образі вродливого юнака з луком або лірою в руках. У згаданому вірші Аполлон пропонує ліричному героєві першою вибрати саме ліру.

Поет дуже тонко передає музику через сприйняття кольору: «Ах, то були не струни,/ А сонячне проміння! Забриніли/ Вони не звуками, а мовби чудом/ Якимсь незглібним перелиті в сяйво,/ В простірнім золотилися безмежжі./ Здавалось: сім гарячих смуг веселки/ перепліталось барвами своїми...» [2, 127]. Цікаво, що ліричний герой, якого можна асоціювати з автором-митцем, вибирає лук. Це присуд історичному часові: коли говорять гармати — музи мовчать.

Також органічно вписується в концепцію збірки «Сурми днів» (1941) міфологічна Афін («Атена» [2, 119], «Крок днів» [2, 123]) — богиня мужності та войовничості. У примітках поет констатує, що основною темою цієї збірки є «тривога й неспокій бурі, що наростає» [2, 426]. «Діва панцерна», «змійне золото егіди» — поет «цитує» і візуальні характеристики античного образу. Прикметно, що Афіна — покровителька війни оборонної — «на противагу Аресові — богіві безумної відваги, жорстокої, агресивної, часто несправедливої війни» [7, 45]. Гординський переводить цей міфологічний аспект у поетичну алюзію: «Вона, у крутежі навал,/ Сама закохана у війнах,/ Аресовий стрічає шал/ Незрушно строга і спокійна» [2, 119].

Ремінісценції, алюзії, парафрази, цитати міфологічного матеріалу, причому не лише літературного, а й мистецького характеру, повсякчасні в рецепції античності Святослава Гординського. І хоча уявний читач з поеми «Сновидів» сумнівається в щирій дружбі поета з Музами («Та звідки він еольських візьме струн / В античні нас перенести простори?» [2, 56]), автор актуалізує античний світ як в експліцитних розлогіх формах, так і в нерозгорнутих цитатах. У різних збірках автора розкидані згадки про міфологічний матеріал: «вогонь священний Прометея», «серце суворе Електри», «замислений Овідій», «Флора, античної весни богиня яснозора», «дружба Муз», «як за Гелену битись у Трої шалено» та інші. Зрештою, знаходимо чимало латинських назв віршів: «Ars poetica», «Creator», «In Tyrannos», «Ars vitae» тощо.

Отже, античність розкривається в поетичному переосмисленні Гординського як присвяти конкретним героям і богам, драматизовані діалоги з міфологічним персонажами, екфрастичні екзерсиси над античними мистецькими пам'ятками. Також вона стає імпульсом для самоаналізу й розвитку особистісних мотивів поета.

У контексті розгляду питання про рецепцію античності у творчому досвіді Гординського не можна оминати і його віршознавчого дослідження «Український вірш: Поетика» (Мюнхен, 1947). Однією з проблем, на якій зосереджує свою увагу дослідник, як стверджує Світлана Луцак, є «доцільність засвоєння українцями принципів античного квантитативного віршування» [3, 79]. «Український вірш: Поетика» може вважатися продовженням, зокрема, і традицій

«Послання до Пізонів» Квінта Горація Флакка. Крім того, значним здобутком розвідки Гординського дослідниця вважає те, що «він зумів підібрати цікаві зразки українських поезій для ілюстрації теоретичного матеріалу, знаного з античності та віршознавчих праць інших народів» [3, 82]. Зазначимо, що Святослав Гординський неодноразово наголошував на важливості проблеми побудови вірша з поетикального погляду

і скрушно констатував її нехтування серед українських поетів. «В класичних гімназіях учили нас грецької і римської поезики, але її подавали в такій формі, що й залишалася і ділянці непотрібної абстракції», — свого часу помітив дослідник («Справи формальні» [1, 276]). Таким чином, літературознавець мав на меті підготувати віршознавчу працю, в якій античні поезики були б у ділянці активної практики, і це йому вдалося.

ДЖЕРЕЛА

1. Гординський С. Поворот до Горація // На переломі епох : літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / С. Гординський. — Львів : Світ, 2004. — С. 369–370.
2. Гординський С. Поезії: вірші оригінальні і перекладні / С. Гординський. — Джерсі-Сіті; Мюнхен : Сучасність, 1989. — 477 с.
3. Гординський С. Український вірш: Поетика / С. Гординський // Нариси з поезики: Теоретико-методологічні та історико-літературні виміри. — Івано-Франківськ : видавець Третяк І.Я., 2008. — С. 83–136.
4. Качуровський І. Святослав Гординський як поет і перекладач / І. Качуровський // Терем. — Детройт, 1990. — № 10. — С. 69–75.
5. Козубовская Г.П. Середина века: миф и мифопоэтика / Г. Козубовская. — Барнаул : АлтГПА, 2008. — 273 с.
6. Мочернюк Н. Рецепція французької літератури у творчості Святослава Гординського / Н. Мочернюк // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія. — 2013–2014. — Вип. 40–41. — С. 196–202; Мочернюк Н. Діалог культур у творчості Святослава Гординського: німецький контекст / Н. Мочернюк // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія. — 2014–2015. — Вип. 42–43. — С. 108–113.
7. Словник античної міфології. — К. : Наукова думка, 1985. — 235 с.

Мочернюк Наталя.

АНТИЧНАЯ КУЛЬТУРА В РЕЦЕПЦИИ СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСКОГО

В статье исследованы формы рецепции античной культуры в творчестве Святослава Гординского. Материалом для анализа стала поэзия автора, его переводы, статья «Поворот к Горацию» и стиховедческий труд «Украинский стих: Поэтика». Отмечено, что актуализация античной культуры в творчестве Гординского обусловлена его тягой к неоклассицизму. В частности, проанализированы отдельные топоэкфразисы, архитектурно-скульптурный экфразис. Поэтические экфразисы отображают спектр культурных интересов автора, акцентируют эстетико-философские проблемы.

Ключевые слова: античная культура, рецепция, поэзия, перевод, экфразис, Святослав Гординский.

Mocherniuk Nataliia.

ANTIQUÉ CULTURE IN SVIATOSLAV HORDYNSKY'S RECEPTION

The various forms of Sviatoslav Hordynsky's reception of Antique literature have been examined in the article. The study was conducted on the basis of the author's poetry, his translations, the article "The Turning to Horatius" and Hordynsky's papers on the theory of verse. It has been pointed out that the actualization of Antique culture in Hordynsky's works was caused by his inclination to neoclassicism. Particularly, the topoekphrasis, the architectural and sculptural ekphrasis have been reviewed. The poetic ekphrasis reflects the spectrum of the author's cultural interests, underscores his aesthetic and philosophical problems.

Key words: Antique culture, reception, poetry, translation, ekphrasis, Sviatoslav Hordynsky.